

СУДОВО-ЕКСПЕРТНІ УСТАНОВИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Наталія Євгенівна ФІЛІПЕНКО

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права Національного
аерокосмічного університету
ім. М. С. Жуковського «Харківський
авіаційний інститут»
<https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>*

Олена Сергіївна ОБОЛЕНЦЕВА-КРАСИВСЬКА

*старший науковий співробітник сектору
товарознавчих досліджень та досліджень об'єктів
інтелектуальної власності лабораторії
економічних, товарознавчих, психологічних
досліджень та досліджень об'єктів
інтелектуальної власності Національного
наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
<https://orcid.org/0000-0003-4306-3725>*

Злочинність є найбільш негативним суспільним явищем, зумовленим особливостями історичного, соціального, політичного, економічного й культурного розвитку самого суспільства. Стрімко розвиваючись і трансформуючись, злочинність не лише завдає непоправну шкоду особистим відносинам, а і перешкоджає нормальному функціонуванню державних і громадських інституцій. У таких умовах набуває особливої актуальності державне реагування відповідних суб'єктів, які взаємодіють у вигляді системи різноманітних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність.

З об'єктно-функціонального боку, протидія злочинності охоплює три сфери суспільних відносин:

1) *загальна організація* – це сукупність організаційних, управлінських, профілактичних, контрольних та інших дій різноманітних інституцій, які взаємодіють для досягнення спільних результатів у протидії злочинності;

2) *правоохоронна діяльність* – система заходів з реалізації правоохоронних та/або правозастосовчих функцій державними органами, громадськими організаціями чи громадянами;

3) *попередження злочинності* – реалізація спеціальними суб'єктами передбачених законом засобів впливу з метою недопущення розвитку кримінального протиправного наміру на попередніх стадіях вчинення кримінального правопорушення, виявлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень [1, с. 158].

Прямо або опосередковано протидія злочинності здійснюється всіма ланками державної та суспільної системи. Тому в протидії злочинності бе-

руть участь представницькі органи, органи виконавчої влади й суди, весь комплекс підприємств, установ та організацій, що функціонують у різних сферах соціальної життєдіяльності, громадські об'єднання та окремі громадяни. Отже, в узагальненому вигляді система протидії злочинності охоплює органи й організації, які визначають провідні напрями, завдання, форми та методи протидії злочинності в країні; здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення протидії злочинності; виявляють криміногенні фактори й сигналізують про них; безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі кримінальні правопорушення, а також заходи з усунення, послаблення або нейтралізації криміногенних факторів, у тому числі з корекції особистісних деформацій та усунення обставин, що їх сформували. Таким чином, залежно від цілей і завдань, а також функціональних обов'язків суб'єктів протидії злочинності їх можна поділити на дві групи – суб'єкти, які діють на загальносоціальному рівні, та спеціалізовані суб'єкти. До останніх належать державні органи, спеціально утворені для протидії злочинності, а також органи, які діють поза межами кримінального судочинства [1, с. 165; 2, с. 83].

Таким чином, суб'єкт протидії характеризується зайняттям однієї з провідних позицій порівняно з іншими у системі протидії злочинності, а також визначальною роллю здійснюваних ним попереджувальних заходів у комплексному цілеспрямованому впливі на криміногенні фактори злочинності. У зв'язку з цим зазначимо, що особливе місце в єдиній системі суб'єктів цілеспрямованого впливу на криміногенні фактори злочинності, посідають судово-експертні установи України.

Справедливим є твердження, згідно з яким загалом судовий експерт чи експерт (фахівець, спеціаліст) – це не зацікавлена у результатах провадження особа, яка на професійній основі володіє необхідними для вирішення судово-експертних завдань спеціальними знаннями, уміннями та практичними навиками. Цей суб'єкт процесуальних відносин, що не має і не повинен мати зацікавленості, залучається до участі у справі, щоб сприяти суду в об'єктивному дослідженні обставин справи і тим самим забезпечувати здійснення судом своєї головної мети – захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав або інтересів осіб [3, с. 2-4].

Доречно також звернути увагу на те, що під час здійснення судово-експертної діяльності відповідні підрозділи судово-експертних установ, а також окремі фахівці (науковці) з відповідних галузей знань наділяються, зокрема, і певними повноваженнями у сфері протидії злочинності, які зводяться до того, що вказані суб'єкти можуть впливати на прояви протиправних посягань на стадіях формування умислу, готування або замаху. Інакше кажучи, вказані суб'єкти під час здійснення судово-експертної діяльності можуть виконувати діяльність, пов'язану з попередженням злочинності як однієї з можливих сфер протидії злочинності у цілому.

Д. П. Гуріна на прикладі здійснення окремих видів судових експертиз зазначає, що під час проведення економічних експертиз, крім вирішення питань, безпосередньо поставлених перед експертом, доволі часто можуть бути встановлені обставини, які мають значення для профілактики правопорушень. Зокрема, за допомогою експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності встановлюють недоліки у здійсненні бухгал-

терського обліку чи недостатній контроль з боку осіб, на яких цей обов'язок покладено законодавцем, що призвело (чи могло призвести) до скоєння правопорушень. Під час проведення дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності експерт як фахівець у своїй галузі краще, ніж будь-хто інший, може зрозуміти шляхи та способи усунення виявлених недоліків бухгалтерського обліку і контролю, тому він може підготувати рекомендації щодо заходів із профілактики економічних правопорушень. Отже, можливості експертів щодо профілактики економічних правопорушень є досить великими [4, с. 95-98].

Цікавим прикладом застосування експертної превенції може служити дослідження дорогоцінного каміння, що здійснюється при проведенні гемологічної експертизи. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» дорогоцінне каміння це природні та штучні (синтетичні) мінерали в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах) [5]. До дорогоцінного каміння відносять штучні (синтетичні) мінерали які отримані штучно («вирощені» в лабораторних умовах), які є аналогами відповідного природного дорогоцінного каменю за хімічним складом та кристалічною будовою. Саме це визначення дорогоцінного каміння як природних так і штучних мінералів дає досить широке поле для шахрайства, коли не чисті на руки продавці свідомо забувають попередити покупця про те, що камінь який вони придбають є дорогоцінним, але штучно вирощеним в лабораторних умовах, забуваючи повідомляти його дійсну вартість, яка може бути у десятки разів нижча ніж за природні камені з такими ж якісними характеристиками. І питома вага таких випадків відноситься до самих коштовних каменів (з найбільшою вартістю), а саме рубінів, сапфірів синіх, смарагдів, олександритів.

Відповідно до «Правил торгівлі дорогоцінними металами (крім банківських металів) і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органічного утворення та напівдорогоцінним камінням у сирому та обробленому вигляді і виробами з них, що належать суб'єктам господарювання на праві власності» [6], ювелірні вироби як вітчизняного, так і іноземного виробництва під час продажу повинні мати товарні ярлики. Товарний ярлик ювелірних виробів передбачає наявність такої інформації: найменування або товарний знак підприємства-виробника, найменування виробу або його шифр, найменування сплаву металу та його проба, маса виробу, номер (розмір) каблучки або браслета, найменування каменю та його маса, а також позначки «виріб був у вжитку» або «б/в» для ювелірних виробів, які були у вжитку. Саме на товарному ярлику власні назви штучних каменів повинні доповнюватись визначенням: «штучні»/«синтетичний». Нажаль, вітчизняні виробники часто нехтують даним положенням. Судовий експерт, проводячи відповідне дослідження, у висновку, вказує на цей недолік у порядку експертної ініціативи, забезпечуючи профілактичний вплив своєї роботи.

На думку О. Моїсеєва, під час судово-експертної діяльності встановлюються факти та обставини профілактичного характеру, з приводу яких замовник проведення експертного дослідження не завжди може через від-

сутність спеціальних знань сформулювати відповідні запитання [7, с. 46-52].

Слід урахувати те величезне значення, яке має протидія злочинності. Саме вона дозволяє не допускати масової кримінальної поведінки з усіма її негативними наслідками, зокрема дозволяє попереджати відчуження суб'єктів злочинів та інших правопорушень від ціннісно-нормативної системи суспільства і держави, розрив соціально корисних зав'язків злочинців під час їх ізоляції від суспільства або переважного замикання на кримінальному та деморалізованому середовищі під час ведення антигромадського способу життя, при пошуках джерел доходу тощо. Якщо людина є соціалізованою в межах кримінального суспільства, відповідно до наявних у ньому відносин і правил поведінки, їй вкрай важко утвердитися та успішно вирішувати свої проблеми в офіційному суспільстві й державі з їх нормативно-правовою системою.

У кримінологічній літературі зазначається, що проведення експертних профілактичних досліджень у тій галузі знань, у якій експерт (спеціаліст, фахівець) виконує експертизи, хоча і не є процесуальним обов'язком експерта (спеціаліста, фахівця), але вважається його професійним обов'язком. Ознайомлення окремих авторів зі змістом експертних методик показує, що в багатьох із них не передбачено дослідницькі процедури, спрямовані на встановлення обставин профілактичного характеру експертним дослідженням наданих об'єктів. Такий стан виключає з уваги експертів необхідність їхньої участі в установленні обставин, що сприяли (чи могли сприяти) вчиненню кримінального правопорушення. Це знижує ефективність експертизи у профілактичній діяльності правоохоронних та інших державних органів. Включення експертних профілактичних досліджень до структури експертних технологій робить постановку профілактичних завдань обов'язковою під час проведення експертиз у судово-експертних установах [7, с. 227-228].

Коментуючи таку доктринальну позицію, хотілося б зазначити, що дійсно проведення експертних профілактичних досліджень у тій галузі знань, у якій експерт (спеціаліст, фахівець) виконує експертизи, не є процесуальним обов'язком експерта (спеціаліста, фахівця), воно є його процесуальним правом. Водночас важко заперечувати той факт, що вказане процесуальне право під час проведення експертних досліджень одночасно є і професійним обов'язком експерта (спеціаліста, фахівця). Можливо, саме з огляду на те, що проведення експертних профілактичних досліджень є процесуальним правом, доводиться констатувати, що експертній профілактиці вчені та практики приділяють недостатню увагу. Однак справедливим є твердження, згідно з яким профілактична діяльність є однією з найбільш суспільно значущих і важливих, оскільки вона здатна в разі належної реалізації ефективно запобігати кримінальним правопорушенням ще до їх здійснення. Можна сказати, що під час вирішення наявних проблем правового регулювання експертно-профілактична робота може значно підвищити ефективність роботи правоохоронної системи в цілому.

На нашу думку, головними завданнями експертної профілактики вказаних спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності є такі: – розроблення

та вдосконалення методів і прийомів виявлення причин кримінальних правопорушень та умов, що їм сприяють;

– виявлення та дослідження особливостей типових результатів експертного дослідження, надання на їх основі пропозицій і рекомендацій з попередження кримінальних правопорушень;

– визначення комплексу профілактичних заходів із захисту різних об'єктів від кримінального протиправного посягання, найбільш дієвих у кожній з виділених ситуацій;

– розроблення заходів попередження певного виду кримінальних правопорушень [8, с. 422-425].

Профілактичні рекомендації цих спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності можуть бути загальними та детальними. У загальних рекомендаціях указуються лише основні напрями, в межах яких слід у подальшому вести науково-технічні дослідження для розроблення заходів щодо попередження кримінальних правопорушень. Детальні рекомендації містять у собі конкретні заходи технічного або організаційно-правового характеру, спрямовані на усунення обставин, що сприяли скоєнню кримінального правопорушення.

Нарешті, діяльність таких спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності полягає у здійсненні впливу на чинники, які детермінують вчинення кримінальних правопорушень, у зв'язку з їх виявленням під час проведення судової експертизи або участі експерта у слідчо-судових діях шляхом розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій спеціально-кримінологічного (превентивного) характеру, спрямованих на недопущення у майбутньому потенційно можливих проявів різних кримінальних практик.

Список використаних джерел:

1. Кримінологія. Академічний курс/кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.
2. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України : монографія. Харків : Коллегіум, 2020. 392 с.
3. Лемик А. Я. Практика застосування спеціальних знань в цивільному процесі в країнах ЄС (на прикладі Німеччини, Франції та Великобританії). *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія Право.* 2014. № 1 (9). С. 1–13.
4. Гуріна Д. П. Експертна профілактика під час проведення економічних досліджень // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 березня 2016 р.). Київ, 2016. Ч. 2. С. 95–98.
5. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 9, ст. 34).
6. Правила торгівлі дорогоцінними металами (крім банківських металів) і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням у сирому та обробленому вигляді і виробами з них, що належать суб'єктам господарювання на праві власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.98 р. № 802. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-98-%D0%BF#n9>.
7. Моїсєєв О. М. Експертна профілактика в умовах протидії розслідуванню. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2010. № 23. С. 225–227.
8. Філіпенко Н. Є. Виявлення детермінант злочинності у процесі експертного дослідження // Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 27–28 трав. 2020 р.). Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2020. С. 422-425.